

HİRZÜ'L-EMĀNĪ BAĞLAMINDA ORTAYA ÇIKAN TAHRİRĀT EDEBİYATI'NIN TESPİT VE TAHLİLİ

Evaluation and Analysis of Tahrirāt Literatures Which Emerges in the Context of
Hirz al-amānī

Eren PİLGİR

Araş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü,
İstanbul/Türkiye
Research Assistant, Marmara University Faculty of Theology Department of Basic Islamic Sciences,
Istanbul/Turkey
eren.pilgir@marmara.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1077-227X.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 1 Temmuz / July 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 6 Eylül / September 2021

Yayın Tarihi / Published: 31 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2021

Cilt / Volume: 20 **Sayfa/Pages:** 277-298

Atıf / Citation: Pilgir, Eren. "Hirzū'l-emānī Bağlamında Ortaya Çıkan Tahrirāt Edebiyatı'nın Tespit ve Tahlihi (Evaluation and Analysis of Tahrirāt Literatures Which Emerges in the Context of Hirz al-amānī)". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 20 (Aralık/December 2021): 277-298.

<https://doi.org/10.51553/bozifder.961063>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Eren PİLGİR**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

Hz. Peygamber (s.a.s) Kur'ân-ı Kerim'in talimini sahâbesine yedi harf ruhsatı çerçevesinde yapmıştır. Dolayısıyla her sahâbî aynı kıraati talim etmemiş ve her biri kendi kıraatini bir diğer sahâbînin öğrendiği kıraatle karıştırmadan Kur'ân-ı Kerim'i tilavet etmiştir. Tatbik edilen bu usûl, kıraat ilminin müstakil bir disiplin olmasından sonra kaleme alınan eserlerde yer alan tariklerin birbirine karışmasını engellemek için de uygulanmıştır. İşte bu yönüme 'tahrîrât' adı verilmiştir. Kıraat ilminin en bakir alanlarından olan tahrîrât, İbnü'l-Cezerî'nin (öl. 833/1429) *en-Neşr fi'l-kırâ'ati'l-âşr* ve *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâ'ati'l-âşr* adlı eserlerinde yaklaşık bin tarîke yer vermesi sebebiyle aşere-i kübrâ üzerine yoğunlaşmıştır. Zira bu iki eserin içerdiği tarik sayısının fazla olması tahrîrâtle alakalı daha fazla konuya yer verilmesini gerektirmiştir. Ancak dar çerçevede de olsa yedi kıraat ve aşere-i suğrâ ile alakalı tahrîrât edebiyatı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Kâsım b. Firruh eş-Şâhibî'nin (öl. 590/1194) yazdığı ve yedi kıraat tedrisatının temel eserlerinden olan *Hirzül-emânî ve vehû't-tehânî* üzerine kaleme alınmış tahrîrât eserlerinin tespiti ve tahlili amaçlanmıştır. Bu bağlamda ayrıca *Hirzül-emânî* özelinde kaleme alınan tahrîrât eserlerinin içeriği "eimmeten" (ائمة), "yebsut" (يسط) ve "bestaten" (بسطة) örnekleri üzerinden değerlendirilerek ilgili eserlerin bir bütünlük arz edip etmediğinin ortaya konulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tahrîrât, Tedrisat, Şâhibî, Hirzül-Emânî.

Abstract

The Prophet Mohammad (pbuh) taught his companions the Qur'an on the permit of seven recitations based on differing articulations of various tribes. Therefore, not every companion has learned the same recitation and each of them articulated Qur'an in a slightly different way than others. This method also utilized in works written after qirâ'ât became a distinct field of knowledge to distinguish varying ways of articulation (tarîqs). This method is called tahrîrât. Tahrîrât is the most untouched area of recitation science focused on the 'ashr al-kubrâ because of Ibn al-Jazarî (d. 833/1429) mentioned about thousand different articulations in his works called *al-Nashr fi al-qirâ'ât al-âshr* and *Tayyibat al-nashr fi al-qirâ'ât al-âshr*. Due to the high number of articulations in those two works, it is necessary to include more about tahrîrât. Tahrîrât literature even if narrow framework emerged in the seven qirâ'ât and ten qirâ'ât ('ashr al-şuğhrâ). The purpose of this article is evaluation and analysis of tahrîrât literature about *Hirz al-amânî wa wajh al-tahânî* which has written by al-Qâsim b. Firruh al-Shâhibî (d. 590/1194) and which is basic work of seven qirâ'ât Islamic Education. In this context also, it is intended questioning integrity of tahrirat literature that was written down on *Hirz al-amânî* via examples "eimmeten" (ائمة), "yebsut" (يسط) and "bestaten" (بسطة).

Keywords: Qirâ'ât, Tahrîrât, Islamic Education, Shâhibî, Hirz al-Amânî.

Giriş

"H-r-r" kök kelimelerinden türeyen ve tahrîr kelimesinin çoğulu olan tahrîrât; araştırma, inceleme, doğrulama, değerlendirme ve bir şe-

yin olumsuz yanlarını ayıklama anlamlarına gelmektedir.¹ İstilahta ise tarîk ve rivâyetlerde ortaya çıkabilecek telfik ve terkîblerin önlenmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bir başka ifadeyle bir taraftan kaynak eserlere dönmek suretiyle tarîklerin sıhhatini incelerken diğer taraftan kıraat vecîhlerinin birbirine karıştırılmadan okunmasını hedeflemektedir.² Bu ilmin ortaya çıkışını teknik anlamda olmasa da Hz. Peygamber'e (s.a.s) kadar götürmek mümkündür. Şöyle ki Hz. Peygamber'den (s.a.s) yedi harf ruhsatı çerçevesinde Kur'ân-ı Kerim'i talim eden sahâbe, sadece Efendimiz'den (s.a.s) talim ettikleri kıraatlere dayanarak okumada bulunmuş, başka kıraatlerle okumamışlardır.

İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429) öncesi dönemde tahrîrât ile alakalı bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu dönemde kıraat ilmi eğitiminde takip edilen eserlerin içerdiği tarîklerin oldukça sınırlı olması, bu ilmin müstakil bir hâle bürünmesini sağlayamamıştır. Tahrîrât'ın müstakil bir ilim olmasına gelince konu hakkında bazı tartışmalar olsa da İbnü'l-Cezerî'nin tahrîrât geleneğini başlatan ilk kişi olduğu kanaati ağır basmaktadır.³ Zira o, Bursa'da kaleme aldığı *en-Neşr* ve *Ṭayyibetü'n-neşr* adlı eserlerinde yaklaşık bin tarîke yer vermiştir.⁴ Bu iki eserin içerdiği tarîk sayısının fazla olması tahrîrâtla alakalı daha fazla konuya yer verilmesini gerektirmiştir.⁵ İşte bu sebeple İbnü'l-Cezerî, tahrîrâtın müstakil bir disiplin hâline gelmesini sağlayan âlim olarak değerlendiril-

¹ Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu'l-'arab* (Beyrût: Dâru Şâdir, ts.), 4/184; Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Firûzâbâdî, *el-Ḳâmûsü'l-muḥîṭ*, thk. Mektebetü tahkîki't-türâs fi Müesseseti'r-Risâle (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 375.

² Aḥmed b. 'Umer el-Ḥanefî el-Eşkâfî, *Ecvibetü'l-mesâil'l-müşkilât fi 'ilmi'l-ḳur'ân*, thk. Emin Muhammed Aḥmed eş-Şenḳîṭî (Riyâd: Dâru Kunûz, 2008), 13; Mustafa Atilla Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2018), 85.

³ Muhammed b. 'Abdirrahmân el-Ḥalîcî, *Şerḥu mukarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Taḥbîr*, thk. İhâb Fikrî-Ḥâlid Ḥasen Ebü'l-Cüd (Ḳâhire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2009), 50 (naşirin önsözü); 'Âmir Seyyid 'Uşmân vd., *Tenḳîḥu fetḥi'l-kerîm fi tahrîri evcûli'l-Ḳur'âni'l-'azîm*, thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî (Beyrût: Müessesetü'd-Duḥâ, 2017), 31 (naşirin önsözü).

⁴ Muhammed b. Muhammed b. 'Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-ḳur'ân*, thk. Eymen Ruşdî Suveyd (Dimaşk: Dâru'l-Ġavşânî, 2019), 1/645; *Ṭayyibetü'n-neşr fi'l-ḳur'ân*, thk. Eymen Ruşdî Suveyd (Dimaşk: Dâru'l-Ġavşânî, 2013), 4 (35. beyit).

⁵ Örneğin bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/880 vd., 2/1145-1146; İbnü'l-Cezerî, *Ṭayyibetü'n-neşr*, 13 (123. beyit).

miştir.⁶ Ayrıca onun *el-Mesâilü't-tebrîziyye*⁷ adlı eserinin ihtiva ettiği konuların büyük bir kısmının da tahrîrâtla alakalı olması bu görüşü destekler niteliktedir.⁸ Tüm bu sebepler doğrultusunda İbnü'l-Cezerî sonrası dönemde tahrîrât ilmine olan ihtiyaç sebebiyle büyük külliya-tın ortaya çıktığını söylemek mümkündür.⁹ Öyle ki belli bir noktadan sonra tahrîrâta dair ekoller teşekkül etmiş, bu ekollerden bazıları genel olarak İbnü'l-Cezerî'nin yaklaşımını benimserken bazıları da kendilerine başka yöntem belirlemişlerdir. Örneğin 'Alî b. Süleymân el-Manşürî'nin (öl. 1134/1721) öncülüğünü yaptığı Manşürî ekolü, İbnü'l-Cezerî'nin ana kaynaklarına dönmemiş ve onun ister tafsîlî ister icmâlî olsun tarîk aktardığı kaynakların tamamını dikkate almışlardır.¹⁰ Muştafâ el-İzmîrî'nin (öl. 1155/1742) öncülüğünü yaptığı ekol ise İbnü'l-Cezerî'nin aktardıklarıyla yetinmemiş, bizzat kendileri onun kullandığı kaynaklara dönerek hüküm çıkarmış ve yalnızca İbnü'l-Cezerî'nin tafsîlî olarak aktardığı kaynaklara itibar etmişlerdir.¹¹

Türkiye'de tahrîrâtla alakalı yapılan çalışmalar ilgili alanın tasvirine odaklanmış durumdadır. Diğer bir ifade ile söz konusu çalışmalar tahrîrâtın tarihsel serüvenine ışık tutmaktadır. Dolayısıyla hemen her alanda olduğu gibi bu alanda da doğru bir değerlendirme yapmak adına tarihsel bağlamın bilinmesi için yapılan çalışmalar oldukça önemlidir. İlgili çalışmalara gelince, evveleminde Maşalı'nın *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* adlı eserinin ilk bölümünde¹² ve "Kur'an Kıraatinde ve Kitabetinde Türkiye'nin Durumu" adlı bildirisinde¹³ yer verdiği değerlendirmeler ile Akdemir'in "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi" adlı makalesinin¹⁴ tahrîrâtın seyrini net bir şekilde ortaya koyduğu ifa-

⁶ Zu'bî, *Teyşiru'l-fettâhi'l-'alim*, 8; Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", 89.

⁷ Örneğin bk. İbnü'l-Cezerî, *el-Mesâilü't-tebrîziyye*, thk. 'Abdülazîz Temîm ez-Zu'bî (Medîne: Elif Lâm Mîm Yay., 2016), 84, 87, 116.

⁸ Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", 89.

⁹ Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", 98-101.

¹⁰ Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 93.

¹¹ Maşalı, *Kıraat İlmi*, 94.

¹² Maşalı, *Kıraat İlmi*, 92-96.

¹³ Mehmet Emin Maşalı, "Kur'an Kıraatinde ve Kitabetinde Türkiye'nin Durumu", *Tecvid Çalıştayı*, Kastamonu (04-08.11.2015), 9-11.

¹⁴ Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", 83-111.

de edilmelidir. Bu çalışmalar haricinde hem İbnü'l-Cezerî'nin hem de tahrîrât ekollerinin kurucusu olarak değerlendirilen 'Alî b. Süleymân el-Manşûrî ve Muştafâ el-İzmîrî ile alakalı çalışmalar da yapılmıştır. Koyuncu, “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Örneği” adlı çalışması¹⁵ ile İbnü'l-Cezerî'nin tahrîrât anlayışını tahlil etmeyi hedeflerken *Kıraat İlminde Tahrîrât: Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri (Edisyon Kritik)* adlı eserinde İzmîrî'nin metodunu ele almıştır.¹⁶ Tugantay ise “Ali el-Mansûrî, Kıraat İlmindeki Yeri ve Tahrîru't-Turuk ve'r-Rivâyât Adlı Eserin Tahlili” tezinde Manşûrî'nin metodunu incelemiştir.¹⁷ Tüm bu çalışmalar dikkate alındığında *Hirzû'l-emânî* özelinde ortaya çıkan tahrîrât eserleri bağlamında bazı örneklerin incelenmesi hem konu hem de yöntem itibarıyla bu çalışmanın özgün olmasını sağlayacaktır.

Yedi kıraat tedrisatında takip edilen eserlerin başında *Hirzû'l-emânî ve vehû't-tehânî* gelmektedir. Söz konusu eserin içeriği tarihlerin sınırlı olması, tahrîrât ile alakalı kaleme alınan eserlerin sınırlı olmasını beraberinde getirmiştir.¹⁸ Bu çalışmada evvela *Hirzû'l-emânî* hakkında bazı bilgiler verilecek, akabinde bu eser çerçevesinde ortaya çıkan tahrîrât edebiyatı tespit edilmeye çalışılacaktır. Daha sonra *Hirzû'l-emânî* ile alakalı tahrîrâta konu olan örneklerden seçilen “eimmeten” (ائمة)¹⁹ kelimesinin Ehl-i Semâ²⁰ tarafından nasıl okunduğu, “yebsu't”

¹⁵ Recep Koyuncu, “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Örneği”, *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, <https://mushafliariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/TEBLİĞ%20-%20DR.%20ÖĞR.%20ÜYESİ%20RECEP%20KOYUNCU.pdf>, (Erişim: 14.08.2021), 1-21.

¹⁶ Recep Koyuncu, *Kıraat İlminde Tahrîrât: Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri (Edisyon Kritik)* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021). Söz konusu eser üzerine kaleme alınan değerlendirme için bk. Eren Pilgir, “Recep Koyuncu, *Kıraat İlminde Tahrîrât: Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri (Edisyon Kritik)*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021, 264 Sayfa”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60:60 (2021), 259-262.

¹⁷ Mustafa Tugantay, Ali el-Mansûrî, *Kıraat İlmindeki Yeri ve Tahrîru't-Turuk ve'r-Rivâyât Adlı Eserin Tahlili* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

¹⁸ Eren Pilgir, *Kıraat Edebiyatında ve Tedrisatında Manzum Eser Geleneği: Hirzû'l-Emânî Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 35.

¹⁹ et-Tevbe 9/12.

²⁰ Ehl-i Semâ, Şâfîbî'nin Nâfi' (öl. 169/785), İbn Keşîr (öl. 120/738) ve Ebü 'Amr (öl. 154/771) kıraatlerini ifade etmek için kullandığı rumuzdur. Bk. Ebü Muhammed el-Şâfî b. Firruh eş-Şâfîbî, *Hirzû'l-emânî ve vehû't-tehânî*, thk. Eymen Ruşdî Suveyd (Dimaşk: Dâru'l-Gavâni,

(يسط)²¹ ve “bestāten” (بسطة)²² kelimelerinde İbn Zekvān (öl. 242/857) için kaç vecih olduğu meselesi ele alınacaktır. Bu bağlamda ilgili tahrîrât edebiyatından faydalanılmakla beraber *Hîrzü'l-emānî*'nin şârihlerinden 'Alemüddîn es-Sehāvî'nin (öl. 643/1245) *Fethu'l-vaşîd*, Aḥmed b. Muḥammed Şu'le'nin (öl. 656/1258) *Kenzü'l-me'ānî*, Ebū Şāme'nin (öl. 665/1267) *İbrāzü'l-me'ānî*, İbnü'l-Kāşîh'ın (öl. 801/1399) *Sirācu'l-ķārî i'l-mübtedî*, Şafākusî'nin (öl. 1118/1706) *Ġayşü'n-nef*, 'Alî Muḥammed eđ-Ḍabbā'ın (öl. 1380/1959) *İrşādü'l-mürîd* ve 'Abdülfettāh el-Kāḏî'nin (öl. 1982) *el-Vāfi* adlı şerhlerinden de istifade edilecektir. Böylece hem *Hîrzü'l-emānî* özelinde tahrîrâtla alakalı eser yazan âlimlerin hem de bu esere şerh kaleme alan şârihlerin yaptıkları değerlendirmelerin tutarlılığı tartışılacaktır. Son olarak Türkiye'deki kıraat eğitim sisteminde takip edilen eserlerin tahrîrât bağlamında hangi vecih ya da vecihleri tercih ettiğine de işaret edilecektir.²³

1. Hîrzü'l-emānî ile İlgili Genel Bilgiler²⁴

Şāṭibî'nin (öl. 590/1194) yedi kıraate dair çalışması *Hîrzü'l-emānî*, Dānî'nin (öl. 444/1053) *et-Teysîr* adlı kitabının lâm kafiyesi ve tavîl bahrinde nazmedildiği bir eserdir. Söz konusu eser lâm kafiyesinde nazmedilmesi nedeniyle *el-Kāşîdetü'l-Lāmiyye*, Şāṭibî'ye nispetle *eş-Şāṭibiyye* şeklinde adlandırılmıştır.²⁵

Şāṭibî ilk kez hac yolculuğuna çıkarak Endülü's'ten ayrılmış ve yolculuğu sırasında Mısır'a uğrayarak İskenderiyye'de bazı âlimlerden dersler almıştır.²⁶ Daha sonra hac yolculuğuna devam eden Şāṭibî hac ibadetini

2013), 6 (53 ve 54. beyit).

²¹ el-Bakara 2/245.

²² el-A'râf 7/69.

²³ Türkiye'deki aşere kıraat eğitim sisteminde tercih edilen vecihlerle alakalı bk. Ömer Türkmen, “Türkiye'deki Kıraat Tedrisatına Eleştirel Bir Yaklaşım”, *İslâmî İlimler Dergisi* 16/2 (2021), 89-102.

²⁴ Bu başlık altında verilen bilgiler daha önce kaleme aldığımız “*Hîrzü'l-Emānî*'nin Kıraat Tedrisatındaki Serencamı” adlı makalede aynı başlıkla yer alan kısmın özedenmiş hâlidir. Bk. Eren Pilgir, “*Hîrzü'l-Emānî*'nin Kıraat Tedrisatındaki Serencamı”, *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/1 (2021), 254-255.

²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ġāyetü'n-nihāye fî ṭabakāti'l-ķurrā*, thk. G. Bergstraesser (Beyrüt: Dāru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 2/20.

²⁶ Ebū 'Abdillāh Muḥammed b. Aḥmed b. 'Uşmān ez-Zehebî, *Siyeru a'lāmi'n-nübelā*, thk. Beşşār

yerine getirdikten sonra tekrar Mısır'a gelmiş ve Kâdî 'Abdurrahmân'ın (öl. 596/1200) ilgi ve ikramına mazhar olmuştur. Kâdî 'Abdurrahmân Şâṭibî'ye Mulūḥiyye'de bulunan Fâḍiliyye Medresesinde kıraat ilmini okutmasını teklif etmiştir. Şâṭibî bu görevi kabul ederek burada kıraat ilmiyle alakalı dersler vermiştir.²⁷ O, *Hirzû'l-emânî*'yi bu medresede yazmış ve ömrünün sonuna kadar Mısır'da okutmuştur.²⁸ Kendisi eseri hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

“Her kim onu ezberlerse ondan faydalanır. Çünkü o nazmı bitirince Ka'be'yi bin on iki kez tavaf ettim ve onu okuyanlar için duanın [kabul edildiği asıl] mekânda şöyle niyazda bulundum: Ey yeri ve göğü yaratan, gizli açık her şeyi bilen, bu yüce mekânın sahibi Allah'ım. Onu okuyan herkesi ondan faydalandır.”²⁹

İlk olarak Ebû'l-Ḥasen ed-Dāraḳuṭnî'nin (öl. 385/995) kıraat eserini usûl ve ferş olarak iki farklı kısmında ele aldığı bilinir.³⁰ Dānî ve Şâṭibî de bu ayrıma eserlerinde yer vermiştir.³¹ Dolayısıyla usûl ve ferş ayrımını dikkate aldığımızda *Hirzû'l-emânî*'nin altı bölümden oluştuğunu ifade etmek gerekir: a) mukaddime,³² b) usûl,³³ c) ferşu'l-hurûf,³⁴ d) tekbîr,³⁵ e) bâbu mehârici'l-hurûf ve sıfâtiḥâ,³⁶ f) hâtime.³⁷ Eserin toplam beyit sayısı ise bin yüz yetmiş üçtür.³⁸ Şâṭibî'nin *et-Teyşir*'i nazma dökmekle kalmadığı, bazı hususlarda bu esere eklemeler yaptığı,³⁹ bazı hususlarda da *et-Teyşir*'deki vecihlerden tercihte bulunduğu ifade edilmelidir.⁴⁰ Onun

²⁷ 'Avvâd-Muḥibbî Hilâl (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 21/263.

²⁸ Cemâlüddîn Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Yûsuf el-Kıfî, *İnbâhü'r-ruwât 'alâ enbâhi'n-nüḥât*, thk. Muḥammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-Kütüb, 1973), 4/155.

²⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/20.

³⁰ Şihâbüddîn Ahmed b. Muḥammed el-Ḳaşallânî, *Muḥtaşaru'l-fethî'l-mevâhibi fi menâkıbi'l-İmâm eş-Şâṭibî*, thk. Muḥammed Ḥasen 'Akîl Müsâ (Cidde: el-Cemâ'atü'l-Ḥayriyye, 1995), 62.

³¹ Ebû 'Amr 'Uşmân b. Sa'îd ed-Dānî, *et-Teyşir fi'l-ḳur'âti's-seb'*, thk. Ferîd Muḥammed b. 'Azzûz (Dımaşk: Dâru İbn Keşîr, 2016), 126 (naşirin önsözü).

³² Dānî, *et-Teyşir*, 167-302, 303-544.

³³ Şâṭibî, *Hirzû'l-emânî*, 1-10.

³⁴ Şâṭibî, *Hirzû'l-emânî*, 10-45.

³⁵ Şâṭibî, *Hirzû'l-emânî*, 45-112.

³⁶ Şâṭibî, *Hirzû'l-emânî*, 112-113.

³⁷ Şâṭibî, *Hirzû'l-emânî*, 113-116.

³⁸ Şâṭibî, *Hirzû'l-emânî*, 117-118.

³⁹ Şâṭibî, *Hirzû'l-emânî*, 17 (1161. beyit).

⁴⁰ Şâṭibî, *Hirzû'l-emânî*, 114-116 (1134-1159 arası beyitler).

⁴¹ 'Abdurrahîm b. 'Abdillâh eş-Şenḳîṭî, “Ḥâlâtü's-Şâṭibiyye me'a't-Teyşir”, *Mecelletü Ma'hedi'l-*

Hirzül-emānī’de kullandığı rumuzlar, kıraat istilahlarını zıtlarıyla beraber ele alması ve hâ-i kinâye ile alakalı tüm kelimelere “bâbu hâ’i’l-kinâye” altında yer vermesi, *et-Teysîr*’e yaptığı yönlemsel eklemelerdir.⁴¹

2. *Hirzül-emānī* Üzerine Yapılan Tahrîrât Çalışmaları⁴²

Hirzül-emānī üzerine kaleme alınan tahrîrât eserlerini manzum ve mensur olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Tespit edilebildiği kadarıyla mensur eserler; Muḥammed b. Neşşâr’ın (öl. 938/1531) *el-Mükerrar fîmâ tevâtera mine’l-ḳurâ’âtî’s-seb’i ve teḥarrar*,⁴³ Aḥmed b. Şâbit eş-Şerîf et-Tilimsânî’nin (öl. 1152/1739) *er-Risâletü’l-ğarrâ fî tertîbi vucûhi’l-ḳurrâ*,⁴⁴ Yûsuf Efendîzâde’nin (öl. 1167/1754) *Risâle fî ḥalli müşkilâtî’ş-Şâṭibiyye*⁴⁵ ve *Ecvibetü Yûsuf Efendîzâde ‘alâ ‘iddeti mesâil mimmâ yete’allaḳu bi vucûhi’l-Ḳur’ân*,⁴⁶ ‘Abdülfettâḥ el-Pâlûvî’nin (öl. 1183/1769-70) *Zübdetü’l-irfân*, ‘Ârif Ḥifzî’nin (öl. 1238/1822) *Muğni’l-ḳurrâ fî şerḥi Muḥtârî’l-iḳrâ*⁴⁷ ve Muḥammed b. ‘Abdirrahmân el-Ḥalîcî’nin (öl. 1389/1968) *Hallü’l-müşkilât ve tevdiḥu’t-tahrîrât fî’l-ḳur’ân*⁴⁸ adlı eserlerinden oluşmaktadır.⁴⁹ Manzum eserleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür: Muḥammed el-Cemzürî’nin (öl. 1208/1793’ten sonra), *Kenzü’l-me’ânî bi-tahrîri ḥirzi’l-emānî’si*,⁵⁰ ‘Ârif Ḥifzî’nin,

İmâm eş-Şâṭibi li’d-dirâsâti’l-Ḳur’âniyye 9/9 (2010), 32.

⁴¹ Şenkîṭî, “Ḥâlâtü’ş-Şâṭibiyye me’a’t-Teysîr”, 28, 29, 34.

⁴² Bu başlık altında yer verilecek eserlerin tespiti noktasında Akdemir’in “Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi” adlı makalesinden istifade edilmiştir.

⁴³ Amr b. Ḳâsım b. Muḥammed en-Neşşâr, *el-Mükerrar fîmâ tevâtera mine’l-ḳurâ’âtî’s-seb’i ve teḥarrar*, thk. Aḥmed Maḥmûd ‘Adbussemî’ (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001).

⁴⁴ Aḥmed b. Şâbit eş-Şerîf et-Tilimsânî, *er-Risâletü’l-ğarrâ fî tertîbi vucûhi’l-ḳurrâ*, thk. ‘Abdulazîm Maḥmûd ‘İmrân (Ḳâhire: Mektebetü Evlâdi’ş-Şeyḫ li’t-Turâş, 2006).

⁴⁵ Ali Öge, “Amasyalı Âlim Yusuf Efendîzâde’nin Kıraat İlmine Dair Eserlerinin İncelenmesi”, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu* (Amasya: y.y., 2017), 1/191.

⁴⁶ Yûsuf Efendîzâde, “Ecvibetü Yûsuf Efendîzâde ‘alâ ‘iddeti mesâil mimmâ yete’allaḳu bi vucûhi’l-Ḳur’ân”, thk. Umer Ḥamdân, *Mecelletü Ma’hedî’l-İmâm eş-Şâṭibi li’d-dirâsâti’l-Ḳur’âniyye* 16/16 (2008).

⁴⁷ Gâde bnt. ‘Abdilmütekebbir b. Şâdiḳ el-Mağribî, *Muğni’l-ḳurrâ fî şerḥi Muḥtârî’l-iḳrâ* (min bâbi vaḳfi Ḥamza ve Hişâm ‘ale’l-hemz ilâ ‘âhiri’l-kitâb): Dirâse ve Taḥḳîḳ (Mekke: Ümmü’l-Ḳurâ, Kulliyetu’d-De’va ve Uşûli’l-Dîn, Yüksek Lisans Tezi, 1434/2012).

⁴⁸ Muḥammed b. ‘Abdirrahmân el-Ḥalîcî, *Hallü’l-müşkilât ve tevdiḥu’t-tahrîrât fî’l-ḳur’ân*, thk. Ḥasen b. ‘Abdilkâdir el-Merâṭi en-Nîcerî (Riyâḍ: Dâru Edvâi’s-Selef, 2007).

⁴⁹ Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi”, 96-97.

⁵⁰ Suleymân b. Ḥuseyn b. Muḥammed el-Cemzürî, *Kenzü’l-me’ânî bi-tahrîri ḥirzi’l-emānî*, thk. ‘Abdulazîm b. İbrâhîm b. ‘Abdilḥalîm (Ḳâhire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Turâş, 2012).

Muhtâru'l-ikrâ'sı; Hasen b. Halef el-Ḥuseynî'nin (öl. 1303/1885'ten sonra), *İthâfî'l-berîyye bi tahrîri's-Şâṭibiyye*'si;⁵¹ Muhammed Hilâlî el-Ebyârî'nin (öl. 1343/1924), *Ribḥu'l-mürîd*'i;⁵² 'Uṣmân b. Süleymân Murâd 'Alî'nin (öl. 1382/1963), *Sefînetü'l-Ḳurrâ*'sı;⁵³ İbrâhîm b. 'Alî Şehâte es-Semennûdî'nin (öl. 1429/2008), *Devâ'iyü'l-meserra*'sı.⁵⁴

3. Tahrîrâta Konu Olan Örneklerin Ele Alınması

Hîrzü'l-emânî özelinde tahrîrâtle alakalı yapılan değerlendirmelerde Şâṭibî'nin manzum hâle getirdiği *et-Teyṣîr*'in tarîkleriyle uyuşmayan vecîhlere yer vermesi ön plana çıkarılmaktadır. Bu husus birçok müellif tarafından 'خروج عن طريقه' (tarîkin dışına çıkmak) ifadesiyle dile getirilir. Fakat Şâṭibî kaleme aldığı nazmında ilgili esere eklemeler yaptığını açık bir şekilde ifade etmiştir.⁵⁵ Nitekim bir grup âlim nazmın zâhirini dikkate alarak Şâṭibî'nin yer verdiği vecîhlerin okutulması gerektiğini dile getirirken bir grup âlim de onun verdiği bazı vecîhleri esas alınan tarîklere uymadığı gerekçesiyle reddetmiştir. Söz konusu her iki durumu benimseyen âlimlerin görüşleri aşağıda ele alınacak, örnekler üzerinde dile getirilecektir.

3.1. "Eimmeten" (ائمة) Kelimesinin Ehl-i Semâ'ya Göre Okunuşu

Şâṭibî eserinin 'Bâbu'l-Hemzeteyn min Kelimeteyn' adlı başlığı altında 'eimmeten' (ائمة) kelimesi üzerinde kıraat imamlarının eda keyfiyetini şu beyit ile ele alır:

وَائِمَّةٌ بِالْخُلْفِ قَدْ مَدَّ وَحْدَهُ وَسَهَّلَ سَمًا وَصَفًا وَفِي التَّحْوِ أُبْدِلًا⁵⁶

⁵¹ Hasen b. Halef el-Ḥuseynî, *İthâfî'l-berîyye bi tahrîri's-Şâṭibiyye*, thk. Cemâl Şeref (Tantâ: Dâru's-Şahâbe, 2003). 'Alî Muhammed ed-Dabbâ' Hasen b. Halef el-Ḥuseynî eseri üzerine *Muhtaşaru bulûğî'l-emniye* adlı şerh kaleme almıştır.

⁵² Muhammed b. Muhammed Hilâlî el-Ebyârî, *Ribḥu'l-mürîd fî tahrîri's-Şâṭibiyye* (Tantâ: Dâru's-Şahâbe, 2002), 141-146.

⁵³ Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", 97.

⁵⁴ İbrâhîm b. 'Alî Şehâte es-Semennûdî, "Devâ'iyü'l-meserra fî'l-evcühî'l-'aşriyyeti'l-müharrara min tarîkayî's-Şâṭibiyye ve'd-Dürra", *Câmi'u'l-hayrât fî tecvîdi ve tahrîri evcühî'l-Ḳur'ân*, haz. Yâsir İbrâhîm el-Mezrûî (Kuveyt: Vezâratü'l-Evkâf, 2007), 447-476; Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", 96-97.

⁵⁵ Şâṭibî, *Hîrzü'l-emânî*, 7 (69. beyit).

⁵⁶ Şâṭibî, *Hîrzü'l-emânî*, 20 (219. beyit). Çalışma boyunca *Hîrzü'l-emânî*'den aktarılan beyitlerde

Müellif yukarıda yer alan beyitte Hişām'ın (öl. 245/859 [?]) 'eimmeten' (ائمة) kelimesini hem tahkik ile hem de iki hemze arasına elif ekleyerek okuduğunu açıklamıştır. O, beytin diğer kısmında ise Ehl-i Semā'nın yani Nāfi' (öl. 169/785), İbn Keşir (öl. 120/738) ve Ebū 'Amr'ın (öl. 154/771) 'eimmeten' (ائمة) kelimesinde yer alan ikinci hemzeyi hem teshil⁵⁷ ile hem de 'ya' (ي) harfine ibdâl⁵⁸ ederek okuduğunu ifade etmiştir. Diğer kıraat imam ve râvîleri ise her iki hemzeyi de tahkik ile okumuştur.⁵⁹ Ancak *Hirzül-emān*'nin asıl kaynağı *et-Teysir*'de Ehl-i Semā'nın 'eimmeten' (ائمة) kelimesindeki hemzeyi 'ya' (ي) harfine ibdâl ederek okumasına yer verilmemiştir.⁶⁰ Binâenaleyh âlimlerin bir kısmı 'eimmeten' (ائمة) kelimesinde yer alan ikinci hemzenin 'ya' (ي) harfine ibdâl edilerek okunmasını kabul etmemiştir.⁶¹ Onlardan bazıları bu vechin *Hirzül-emān*'nin târiki olmamasını ileri sürmüşlerdir. Örneğin 'Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi* adlı eserinde şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

“وفي التَّحْوِ أَيْدِلًا” sözüne gelince bu kısım ('eimmeten' [ائمة] kelimesinde yer alan) ikinci hemzeyi 'ya' (ي) harfine ibdâl eden Ehl-i Nuḥāt'ın görüşünü beyan etmek içindir. Her ne kadar bu vecîh Ehl-i Semā'dan (Nāfi', İbn Keşir ve Ebū 'Amr) varit olmuşsa da bu bizim kitabımızın târiki değildir. (O sebeple) ona iltifat edilmez ve (o vecîh) okunmaz.”⁶²

Şâribî'nin eserinde rumuz olarak kullandığı harfler altı çizili, üzerinde eda keyfiyeti açısından farklılık bulunan kelimeler ise kalın verilecektir.

⁵⁷ Teshil; hemzenin hemze ile kendinden sonra gelen med harfinin harekesi arasında telaffuz edilmesidir. Bk. Muḥammed 'Alî ed-Ḍabbā', *el-İdāe fî beyāni uşûli'l-kuḗe* (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezher, 1999), 23.

⁵⁸ İbdâl; hemzenin 'elif' (ا), 'vāv' (و) ve 'ya' (ي) harfine çevrilerek telaffuz edilmesidir. Bk. Ḍabbā', *el-İdāe*, 24.

⁵⁹ Muḥammed b. Aḥmed b el-Mevşilî el-Ḥanbelî, *Kenzü'l-me'āni fî şerḥi Hirzi'l-emāni* (Dimaşk: Dāru'l-Gavānî-Dāru'l-Berake, 2012), 451-452; 'Alî Muḥammed eḍ-Ḍabbā', *İrşādü'l-mürîd ilâ maḳşûdi'l-kaşîd* (Kâhire: Dāru İbn Keşir, 2014), 77-78.

⁶⁰ Dānî, *et-Teysir*, 369.

⁶¹ 'Alemüddin Ebū'l-Ḥasen 'Alî b. Muḥammed es-Seḥāvî, *Fetḥu'l-vaşîd fî şerḥi'l-kaşîd*, thk. Muḥammed İdrîsî eḥ-Ṭāhirî (Riyâd: Mektebetü'r-Ruşd, 2005), 2/301-302; 'Abdürraḥmān b. İsmâ'il Ebū Şāme el-Maḳdisî, *İbrâzü'l-me'āni min Hirzi'l-emāni* (Ṭantâ: Dāru's-Şahābe, 2009), 1/246-247; Muḥammed b. 'Abdürraḥmān el-Ḥalîcî, *Hallü'l-müşkilât ve tevḍihü't-tahrîrât fî'l-kuḗrât* (İskenderiyye: Maḥba'a Medrese Muḥammed 'Alî, 1939), 69; Semennüdi, “Devā'iyü'l-meserra”, 456 (139. beyit); 'Abdülfettâh 'Abdülgānî el-Kâdî, *el-Vâfi fî şerḥi's-Şatıbiyye* (Kâhire: Dāru's-Selām, 2015), 73.

⁶² Kâdî, *el-Vâfi*, 73.

'Eimmeten' (أئمة) kelimesinde yer alan ikinci hemzenin 'ya' (ي) harfine ibdâl edilerek okunmasını kabul etmeyen âlimlerden Şehāvî ve talebesi Ebū Şāme, bu vechi kıraat olarak kabul etmeyen Zemaḥşerî'ye (öl. 538/1144) atıfta bulunarak ondan aktarımda bulunmuşlar ve dolaylı olarak bu vechi kabul etmemişlerdir.⁶³ Zemaḥşerî'nin konu hakkındaki değerlendirmeleri şu şekildedir:

"E'imme (أئمة) lafzı nasıl bir kelimedir?" dersin şöyle derim: Hemzenin ardından bir başka hemze gelmiştir ve bu, hemze mahreci ile yâ mahreci arasında (*beyne beyne*) telaffuz edilir. Her iki hemzenin açıkça belirtilerek okunuşu (*tahkik*) da, Basra dilcilerine göre makbul olmasa da, meşhur bir kıraattir. Yâ'yı [*eyimme* şeklinde] açıkça seslendirmek ise kıraat değildir; böyle okumak caiz de değildir, kim açıkça böyle okursa dilbilgisi bakımından hata etmiş; kelimeyi bozmuş olur."⁶⁴

Yukarıdaki metinde görüldüğü üzere Zemaḥşerî'ye göre 'eimmeten' (أئمة) lafzını 'eyimme' (أئمة) şeklinde okumak hem kıraat değildir hem de dil açısından caiz değildir. İbnü'l-Cezerî, Zemaḥşerî'nin yukarıda ele aldığımız metnini *en-Neşr*'inde değerlendirmiş; onun bu husustaki değerlendirmelerini aşırı bulmuş ve eserinde 'eimmeten' (أئمة) lafzındaki ikinci hemzenin 'ya' (ي) harfine ibdâl edilerek okunmasına yer vermiştir.⁶⁵ Hücet kitaplarına bakıldığında da ikinci hemzenin 'ya' (ي) harfine ibdâli kıraat olarak verilmiş ve şu şekilde izah edilmiştir:

"فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ"⁶⁶ âyetindeki (eimmeten [أئمة] lafzı) ilk hemzenin fethası ve ikinci hemzenin kesrası, ilk hemzenin fethası ve ikinci hemzenin 'ya' (ي) harfine ibdâli olmak üzere (iki şekilde) okunur. Her iki hemzeyi tahkik ile okuyanların hücceti şudur: İlk hemze hemze-i cem' olarak değerlendirilir. İkinci hemze ise 'imām' (إمام) kelimesinde yer alan asıl hemzedir. (Bu hâliyle) 'e'mimetun' (أئمة) kelimesi 'ef'iletun' (أفعلة) kalıbında ele alınır ve 'mīm' (م) harfi (sâkin kılınp) kesrası hemzeye nakledilir. (Harekesini hemzeye vermesinden dolayı) sâkin olan 'mīm' (م) ikinci 'mīm' (م) harfine

⁶³ Şehāvî, *Fethu'l-vaşid*, 2/301-302; Ebū Şāme, *İbrāzū'l-me'ānī*, 1/246-247.

⁶⁴ Ebū'l-Kāsim Maḥmūd b. 'Umer b. Muhammed ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşāf'an haḳā'iki ğavāmiḳi't-tenzīl ve 'uyūn'l-eḳāvil fi vūcūhi't-te'vīl*, çev. Muhammed Coşkun vd., Murat Sülün (ed.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017, 3/32.

⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/1195-1196.

⁶⁶ et-Tevbe 9/11.

idğām edilir. İkinci hemzeyi ‘ya’ (ي) harfine ibdâl ederek okuyanların hüccetine gelince, iki harekeli hemzenin peş peşe gelmesi kerih görülmüştür. Söz konusu ikinci hemze (‘e’ mimetun’ (أَمِّمَةٌ) kelimesindeki kesralı ‘mīm’ (م) harfinden hemzeye aktarılacak hareketin) kesra olmasından dolayı ‘ya’ (ي) harfine ibdâl edilmiştir. (‘E’ mimetun’ (أَمِّمَةٌ) kelimesindeki ‘mīm’ (م) harfinin sâkin kılınması ve ‘ya’ (ي) harfine dönüştürülen hemzenin sâkin olması sebebiyle) iki sâkin art arda gelmiş ve ilki (hemzeden çevrilen ‘ya’ (ي) harfi) harekelenmiştir.”⁶⁷

Görüldüğü üzere her iki vecîh de kıraat olarak kabul edilmiş ve hüccetleri ile izah edilmiştir. Dolayısıyla ilgili kelimedeki ikinci hemzenin ‘ya’ (ي) harfine ibdâlini kıraat vechi olarak kabul etmemek sağlıklı görünmemektedir.

‘Eimmeten’ (أَمِّمَةٌ) lafzında yer alan ikinci hemzenin ‘ya’ (ي) harfine ibdâl edilerek okunmasını kabul eden âlimlere gelince onlar, Şâṭibî’nin nazmında bu hususa yer vermesini dikkate almışlar ve bu vechin okunmasında herhangi bir beis görmemişlerdir.⁶⁸ Söz konusu bu tutum daha tutarlı görünmektedir. Zira bu vecîh her ne kadar *Hirzûl-emânî*’nin asıl aldığı kaynağa uymasa da Şâṭibî tarafından kendi eserinde zikredilmiştir. Dolayısıyla bu vechin Şâṭibî’nin Ehl-i Semâ için ziyade ettiği bir vecîh olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.⁶⁹

3.2. “Yebsuṭ” (بَسْطٌ) ve “Beṣṭaten” (بَسْطَةٌ) Kelimelerinin İbn Zekvân Rivâyetine Göre Okunuşu

Şâṭibî, ‘yebsuṭ’ (بَسْطٌ) ve ‘beṣṭaten’ (بَسْطَةٌ) kelimelerinin İbn Zekvân rivâyetine göre nasıl okunduğunu *ferṣu’l-ḥurûf* kısmında yer alan ‘Süretü’l-Baḳara’ başlığı altında beş yüz on beşinci beytin ikinci kısmında yer alan şu ifade ile ele almıştır:

⁶⁷ Huseyn b. Aḥmed b. Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kırā’ati’s-seb’*, thk. Aḥmed Ferid el-Mezîdî (Beyrüt: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2007), 96. Ayrıca bk. Ebû Muḥammed Mekkî b. Ebî Ṭâlib el-Ḳaysî, *Kitâbü’l-keşf ‘an vücūhi’l-kırā’ati’s-seb’ ve ‘ilelihâ ve hiccehâ* (Beyrüt: Müessesetü’r-Risâle, 2014), 1/498-500.

⁶⁸ Huseynî, *İḥāfî’l-beriyye*, 10 (54. beyit); ‘Alî Muḥammed eḍ-Ḍabbâ’, *Muḥtaṣaru bulūġi’l-emniye* (Beyrüt: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2015), 146-147; Ḍabbâ’, *İrşâdî’l-mürîd*, 77-78.

⁶⁹ Ayrıca bk. Ebû’l-Beḳâ’ Nürüddîn ‘Alî b. Usmân b. Muḥammed el-‘Uzrî İbnü’l-Ḳâşîh, *Sirâcü’l-ḳârî’i’l-mübeddî ve tezḳârü’l-mülḳrî’i’l-münteḥî* (Dimaşk: Dâru’n-Nevâdir, 2013), 70.

وَقُلْ فِيهِمَا الْوَجْهَانِ قَوْلًا مُّوَصَّلًا⁷⁰

Müellif yukarıda yer alan beyitte İbn Zekvân ve Hallâd'ın (öl. 220/835) Bağara sûresi 245. âyette geçen 'yebstü' (بِيسَط) kelimesini ve A'râf sûresi 69. âyette yer alan 'beşâten' (بِسْطَة) kelimesini hem 'sîn' (س) harfi ile hem de 'sâd' (ص) harfi ile okuduğunu ifade etmiştir.⁷¹ Ancak *Hirzû'l-emânî*'nin asıl kaynağı *et-Teysîr*'de İbn Zekvân için 'beşâten' (بِسْطَة) kelimesinde 'sadece sâd' (ص) harfi ile okunan vecîh zikredilmiştir.⁷² Muhtemeldir ki Şâṭibî bu vechi *et-Teysîr*'de yer almamasına rağmen, Dānî'nin *Cāmî'u'l-beyân*'da 'Alî b. es-Sefî'⁷³ (öl. [?]) tarikiyle İbn Zekvân'ın her iki sûrede de 'beşâten' (بِسْطَة) kelimesini 'sîn' (س) harfi ile okuduğunu rivâyet etmesini dikkate almıştır.⁷⁴ Ancak bir kısım âlim *et-Teysîr*'i dikkate alan *Hirzû'l-emânî* tarihine göre İbn Zekvân için 'beşâten' (بِسْطَة) kelimesinin 'sîn' (س) harfi ile okunmasını kabul etmemişlerdir.⁷⁵ Örneğin Cemzürî, Şâṭibî'nin *Hirzû'l-emânî*'de konuyla alakalı beytine işaret ederken her ne kadar onun İbn Zekvân'ın 'beşâten' (بِسْطَة) kelimesini hem 'sîn' (س) harfi ile hem de 'sâd' (ص) harfi ile okuduğunu beyan ettiğini ifade etse de 'beşâten' (بِسْطَة) kelimesinin 'sîn' (س) harfi ile okunmasını *Hirzû'l-emânî* tariki olmaması sebebiyle kabul etmemiştir.⁷⁶ İbnü'l-Cezerî ise Şâṭibî'nin dikkate aldığı kitabın tarihinde olmamasına rağmen bu vechi yer vermesine şaşırılmış ve bu şaşkınlığını şu satırlarla dile getirmiştir:

"Şâṭibî'nin kendi kitabının ve Dānî'nin *et-Teysîr*'inin tariki olmamasına rağmen bu konuda karar kılması ve *et-Teysîr*'de (İbn Zekvân için) zikredilen Naḳkaş tarihini terk etmesi ne ilginçtir. İşte bu mesele onun *et-*

⁷⁰ Şâṭibî, *Hirzû'l-emânî*, 52 (515. beyit).

⁷¹ Kâḍî, *el-Vâfi*, 182.

⁷² Dānî, *et-Teysîr*, 317.

⁷³ Bk. İbnü'l-Cezerî, *Gāyetü'n-nihāye*, 1/471.

⁷⁴ Dānî, *Cāmî'u'l-beyân fi'l-ḳunā'ati's-seb'*, thk. Muḥammed Şadūḳ el-Cezāirî (Beyrüt: Dāru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 423.

⁷⁵ Örneğin bk. Hüseyinî, *İḥāfî'l-beriyye*, 19 (113. beyit); Yûsuf Efendîzâde, "Ecvibetü Yûsuf Efendîzâde 'alâ 'iddeti mesâil mimmâ yete'allaku bi vücûhi'l-Ḳur'ân", 355-357; Ḍabbâ', *Muḥtaşaru bulûḡi'l-emniyye*, 201; Ḍabbâ', *İrşâdü'l-mürîd*, 194-195; Kâḍî, *el-Vâfi*, 182; Hâşim b. Muḥammed el-Mağribî, *Hışnu'l-ḳârî fi ihtilâfi'l-maḳârî* (Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 45 Hk 4546), 208b, 239a.

⁷⁶ Suleymân b. Hüseyin b. Muḥammed el-Cemzürî, *el-Fetḥu'r-rahmân şerḥu Kenzî'l-me'ânî*, thk. Şerif Ebû'l-Alâ el-'Adevî (Beyrüt: Dāru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 129-130.

Teysir'in tarihlerinin dışına çıktığı bir meseledir. Bu husus bilinmeli ve dikkat edilmelidir.⁷⁷

İbnü'l-Cezerî'nin yaptığı değerlendirmeler her ne kadar doğru olsa da o, bu vechin okunmayacağına dair herhangi bir ifade kullanmamıştır. Bu nedenle İbnü'l-Cezerî'nin bu değerlendirmeler sonucunda Şâṭibî'nin eserinde İbn Zekvân için yer verdiği 'bestâten' (بسطة) kelimesinin 'sîn' (س) harfi ile okunan vechini menettiği şeklinde anlaşılmalıdır.⁷⁸

Bir diğer grup âlim ise Şâṭibî'nin *Hirzû'l-emânî*'de İbn Zekvân için 'bestâten' (بسطة) kelimesinin 'sîn' (س) harfi ile okunan vechine de yer verdiğini ifade ederek *Hirzû'l-emânî* tarihine göre bu vechi okumada herhangi bir beis görmemişlerdir. Zira nazmın zâhiri de bu şekildedir. Dolayısıyla onlar bu vechin Şâṭibî tarafından yapılan ziyade olduğunu ifade etmişlerdir.⁷⁹ Örneğin Hâlicî 'bestâten' (بسطة) kelimesinin *Hirzû'l-emânî*'ye göre 'sîn' (س) harfi ile de okunabileceğini şu şekilde izah etmiştir:

"Neden *Hirzû'l-emânî*'nin gerektirdiği şekilde okuyorsun?" diye sorarsan şöyle derim: ('Yebsuṭ' [بيسط] kelimesini) ve ('bestâten' [بسطة] kelimesini) hem 'sîn' (س) harfi ile hem de 'sâd' (ص) harfi ile okuyorum. Çünkü her iki kelime de bu şekilde okunagelmıştır. Şâṭibî de ('bestâten' [بسطة] kelimesinin) 'sîn' (س) harfi ile okunuşuna dair herhangi bir zayıflığa dikkat çekmemiştir.⁸⁰

Hâlicî'nin yukarıda verilen değerlendirmelerinin daha sağlıklı olduğunu ifade etmek gerekir. Zira *et-Teysir*'de yer almasa da Şâṭibî'nin eserinde İbn Zekvân için 'bestâten' (بسطة) kelimesinin 'sîn' (س) harfi ile okunan vechine yer vermesi, bu vechin okunmayacağı/okunamayacağı anlamına gelmemelidir. Aksine bu husus Şâṭibî'nin *et-Teysir*'e ziyade ettiği bir vecih olarak değerlendirilmelidir. Aksi takdirde Şâṭibî'nin *et-Teysir*'e ziyade ettiği veya *et-Teysir*'den ihtiyâr ettiği meselelerin kabu-

⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 4/2209.

⁷⁸ Abdüşşekür, *et-Taḥrîrât*, 67.

⁷⁹ Örneğin bk. İbnü'l-Kâşîş, *Sirâcü'l-kâri i'l-mübtedî*, 193; Muhammed b. Sâlim en-Nürî Ebül-Hasen eş-Şafâkusî, *Ġaysü'n-nef fi'l-kırâ'âti's-seb' (Sirâcü'l-kâri i'l-mübtedî ve tezkâru'l-mülkri i'l-müntehî'nin hâmişinde)* (Dimaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2013), 88.

⁸⁰ Hâlicî, *Hallü'l-müşkilât*, 50-51.

lü mümkün olmayacak ve bu takdirde kendisinin *et-Teysîr*'e eklemeler yaptığını açık bir şekilde ifade etmesinin bir anlamı kalmayacaktır.⁸¹

Türkiye'deki kıraat tedrisatında *et-Teysîr*'i takip ettiğini ifade edenler tahrîrâta konu olan yerlerde bazen Şâṭibî'nin *et-Teysîr*'e ziyadelerine yer vermiş bazen de bu ziyadeleri kabul etmemiştir. Örneğin Türkiye'deki kürrâselere (kıraat vecihlerini içeren yazılı şemalar) veya matbu eserlere bakıldığında Şâṭibî'nin *et-Teysîr*'de olmamasına rağmen 'eimmeten' (أئمة) lafzında yer alan ikinci hemzenin 'ya' (ي) harfine ibdâl edilerek okunmasına yer vermesi kabul görmemiştir.⁸² Muhtemeldir ki onlar da bu hususu 'خروج عن طريقه' olarak değerlendirmiştir. Ancak yine aynı çalışmaların Şâṭibî'nin *Hîrzü'l-emânî*'de İbn Zekvân için 'bestâten' (بسطة) kelimesinin 'sîn' (س) harfi ile okunan vechine yer vermesini kabul ettiği görülür.⁸³ Benzer bir durum tahrîrâta alakalı müstakil eser yazan müelliflerde de mevcuttur. Örneğin Huseynî *İthâfî'l-beriyye*'sinde, Ḍabbâ' ise *İrşâdü'l-mürîd* adlı şerhinde Şâṭibî'nin *et-Teysîr*'de olmamasına rağmen 'eimmeten' (أئمة) lafzında yer alan ikinci hemzenin 'ya' (ي) harfine ibdâl edilerek okunmasına yer vermesinde herhangi bir beis görmemişlerdir.⁸⁴ Ancak her iki âlim Şâṭibî'nin *Hîrzü'l-emânî*'de İbn Zekvân için 'bestâten' (بسطة) kelimesinin 'sîn' (س) harfi ile okunan vechine yer vermesini 'خروج عن طريقه' olarak değerlendirmişlerdir.⁸⁵ Hâlicî'de ise durum bunun tam tersidir. O, Şâṭibî'nin *et-Teysîr*'de olmamasına rağmen 'eimmeten' (أئمة) lafzında yer alan ikinci hemzenin 'ya' (ي) harfine ibdâl edilerek okunmasına yer vermesini 'خروج عن طريقه' olarak değerlendirirken onun *Hîrzü'l-emânî*'de İbn Zekvân için 'bestâten' (بسطة) kelimesinin 'sîn' (س) harfi ile okunan vechine yer vermesini kabul etmiştir.⁸⁶ Söz konusu her iki tutumun da çelişkili olduğu açıktır. Zira ya her iki örnek de 'خروج عن طريقه' olarak değerlendirilmeli ya da Şâṭibî'nin *et-Teysîr*'e ziyadesi ola-

⁸¹ Şâṭibî, *Hîrzü'l-emânî*, 7 (69. beyit).

⁸² Örneğin bk. Ali Şahin, *el-Münezzel fi'l-ḳur'âti'l-'aşr min tariḳayit-Teysîr ve't-Taḥbîr* (İstanbul: Hayrat Neşriyat, 2016), 187.

⁸³ Örneğin bk. Şahin, *el-Münezzel fi'l-ḳur'âti'l-'aşr*, 158.

⁸⁴ Huseynî, *İthâfî'l-beriyye*, 10 (54. beyit); Ḍabbâ', *Muḥtaşaru bulūḡi'l-emmiye*, 146-147; Ḍabbâ', *İrşâdü'l-mürîd*, 77-78.

⁸⁵ Örneğin bk. Huseynî, *İthâfî'l-beriyye*, 19 (113. beyit); Ḍabbâ', *Muḥtaşaru bulūḡi'l-emmiye*, 201; Ḍabbâ', *İrşâdü'l-mürîd*, 194-195.

⁸⁶ Hâlicî, *Hâllü'l-müşkilât*, 50-51, 69.

rak ele alınmalıdır. Dolayısıyla hem Türkiye’de *ķırā’āt-i seb’a*’nın takip edildiği eserlerin tahrîrât bağlamında tekrar gözden geçirilmesi hem de her bir âlimin tahrîrâta konu olan örneklerde tutarlı bir görüş serdedip serdetmediğinin akademik anlamda incelenmesi anlamlı olacaktır.

Sonuç

Çalışmada ilk olarak *Ĥirzûl-emānî* özelinde yazılan tahrîrât çalışmalarına yer verilmiştir. Bu bağlamda hem mensur hem de manzum eserlerin kaleme alındığına dikkat çekilerek daha önce tespit edilmeyen bazı eserler bu listeye eklenmiştir.

Makalede ikinci olarak tahrîrâta konu olan ‘eimmeten’ (أئمة), “yebsuť” (بيسط) ve “bestaten” (بسطة) kelimelerinin okunuşu bağlamında *Ĥirzûl-emānî* üzerine yazılan tahrîrât eserleri ve bazı şerhler incelenmiş ve söz konusu bu çalışmaların bir bütünlük arz etmediği tespit edilmiştir. Örneğin Halef el-Huseynî *İthāfîl-beriyye*’sinde, Dabbā’ ise *İrşādü’l-mürîd* adlı şerhinde Şāṭibî’nin *et-Teyṣîr*’de olmamasına rağmen ‘eimmeten’ (أئمة) lafzında yer alan ikinci hemzenin ‘ya’ (ي) harfine ibdâl edilerek okunmasına yer vermesinde bir problem görmemiştir. Fakat her iki âlim Şāṭibî’nin *Ĥirzûl-emānî*’de İbn Zekvân için ‘bestaten’ (بسطة) kelimesinin ‘sîn’ (س) harfi ile okunan vechine yer vermesini ‘خروج عن طريقه’ olarak değerlendirmiştir. Halîcî ise Şāṭibî’nin *et-Teyṣîr*’de olmamasına rağmen ‘eimmeten’ (أئمة) lafzında yer alan ikinci hemzenin ‘ya’ (ي) harfine ibdâl edilerek okunmasına yer vermesini ‘خروج عن طريقه’ olarak değerlendirirken onun *Ĥirzûl-emānî*’de İbn Zekvân için ‘bestaten’ (بسطة) kelimesinin ‘sîn’ (س) harfi ile okunan vechine yer vermesini kabul etmiştir. Bu çelişkili durumun Türkiye’de takip edilen kıraat tedrisatında da olduğu gözlemlenmiştir. Zira Türkiye’de *et-Teyṣîr*’i takip ettiğini ifade edenler tahrîrâta konu olan yerlerde bazen Şāṭibî’nin *et-Teyṣîr*’e ziyadelerine yer vermiş bazen de bu ziyadeleri kabul etmemiştir. Örneğin Türkiye’deki kürrâselere ve matbu eserlere bakıldığında Şāṭibî’nin *et-Teyṣîr*’de olmamasına rağmen ‘eimmeten’ (أئمة) lafzında yer alan ikinci hemzenin ‘ya’ (ي) harfine ibdâl edilerek okunmasına yer vermesi kabul görmemiştir. Fakat yine aynı kaynaklarda Şāṭibî’nin *Ĥirzûl-emānî*’de

İbn Zekvân için 'beštaten' (بسطة) kelimesinin 'sîn' (س) harfi ile okunan vechine yer vermesi kabul edilmiştir. Bu çerçevede hem Türkiye'de *ķırā'āt-i seb'a*'nın takip edildiği eserlerin tahrîrât bağlamında tekrar gözden geçirilmesi hem de her bir âlimin tahrîrâta konu olan örneklerde tutarlı bir görüş serdedip serdetmediğinin akademik anlamda incelenmesi teklif edilmiştir.

Kaynakça

- Akdemir, Mustafa Atilla. "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi". *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2018), 83-112.
- Cemzürî, Suleymân b. Huseyn b. Muḥammed. *el-Fethu'r-rahmân şerhu Kenzi'l-me'ânî*. thk. Şerîf Ebû'l-'Alâ el-'Adevî. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Cemzürî, Suleymân b. Huseyn b. Muḥammed. *Kenzü'l-me'ânî bi-tahrîri ħirzi'l-emânî*. thk. 'Abdülaẓîm b. İbrâhîm b. 'Abdilḥalîm. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2012.
- Ḍabbâ', Muḥammed 'Alî. *el-İdâe fi beyâni uşûli'l-ķırâ'e*. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezher, 1999.
- Ḍabbâ', 'Alî Muḥammed. *İrşâdü'l-mürîd ilâ maķşûdi'l-ķaşîd*. Kâhire: Dâru İbn Keşîr, 2014.
- Ḍabbâ', 'Alî Muḥammed. *Muḥtaşaru bulûġi'l-emniyye*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2015.
- Dânî, Ebû 'Amr 'Uşmân b. Sa'îd. *Câmi'u'l-beyân fi'l-ķırâ'âti's-seb'*. thk. Muḥammed Şadûķ el-Cezâirî. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Dânî, Ebû 'Amr 'Uşmân b. Sa'îd. *et-Teyşîr fi'l-ķırâ'âti's-seb'*. thk. Ferîd Muḥammed b. 'Azzûz. Dımaşķ: Dâru İbn Keşîr, 2. Basım, 2016.
- Ebyârî, Muḥammed b. Muḥammed Hilâlî. *Ribḥu'l-mürîd fi tahrîrâti's-Şatıbiyye*. Tântâ: Dâru's-Şahâbe, 2002.
- Eşķâfî, Aḥmed b. 'Umer el-Ĥanefî. *Ecvîbetü'l-mesâili'l-müşķilât fi 'ilmi'l-ķırâ'ât*. thk. Emin Muḥammed Aḥmed eş-Şenķîfî. Riyâd: Dâru Kunûz, 2008.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muḥammed b. Ya'kûb b. Muḥammed. *el-Kâmûsü'l-muḥî*. thk. Mektebetü taḥķķî't-türâs fi Müesseseti'r-Risâle. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005.

- Ḥāleveyh, Ḥuseyn b. Aḥmed b. *el-Ḥucce fi'l-ḵırā'āti's-seb'*. thk. Aḥmed Ferīd el-Mezīdī. Beyrūt: Dāru'l-Kütübī'l-İlmiyye, 2. Basım, 2007.
- Ḥalīcī, Muḥammed b. 'Abdirrahmān. *Ḥallül-müşkilāt ve tevḏīhu't-tahrīrāt fi'l-ḵırā'āt*. İskenderiyye: Maṭba'a Medrese Muḥammed 'Alī, 2. Basım, 1939.
- Ḥalīcī, Muḥammed b. 'Abdirrahmān. *Şerhu müḵarribi't-tahrīr li'n-Neşri ve't-Tahbīr*. thk. İhāb Fikrī-Ḥālid Ḥasen Ebū'l-Cūd. Ḳāhire: el-Mektebetü'l-İslāmiyye, 2009.
- Ḥalīcī, Muḥammed b. 'Abdirrahmān. *Ḥallül-müşkilāt ve tevḏīhu't-tahrīrāt fi'l-ḵırā'āt*. thk. Ḥasen b. 'Abdilkādir el-Merātī en-Nīcerī. Riyāḏ: Dāru Edvāi's-Selef, 2007.
- Ḥanbelī, Muḥammed b. Aḥmed b el-Mevşilī. *Kenzü'l-me'ānī fi şerhi Ḥırzi'l-emānī*. Dımaşq: Dāru'l-Ġavşānī-Dāru'l-Berake, 2012.
- Ḥuseynī, Ḥasen b. Ḥalef. *İthāfū'l-berıyye bi tahriri's-Şaṭıbiyye*. thk. Cemāl Şeref. Tāntā: Dāru's-Şahābe, 2003.
- İbn Manzūr, Cemālüddīn Muḥammed b. Mūkerrem. *Lisānu'l-'arab*. 15 Cilt. Beyrūt: Dāru Şādır, ts.
- İbnü'l-Cezerī, Muḥammed b. Muḥammed b. 'Alī b. Yūsuf. *Ġāyetü'n-nihāye fi tabaḵāti'l-ḵurrā'*. thk. G. Bergstraesser. 2 Cilt. Beyrūt: Dāru'l-Kütübī'l-İlmiyye, 2006.
- İbnü'l-Cezerī, Muḥammed b. Muḥammed b. 'Alī b. Yūsuf. *Ṭayyibetü'n-neşr fi'l-ḵırā'āti'l-'aşr*. thk. Eymen Ruşḏī Suveyd. Dımaşq: Dāru'l-Ġavşānī, 2. Basım, 2013.
- İbnü'l-Cezerī, Muḥammed b. Muḥammed b. 'Alī b. Yūsuf. *el-Mesāilü't-tebrīziyye*, thk. 'Abdülazīz Temīm ez-Zu'bī. Medīne: Elif Lām Mīm Yay., 2016.
- İbnü'l-Cezerī, Muḥammed b. Muḥammed b. 'Alī b. Yūsuf. *en-Neşr fi'l-ḵırā'āti'l-'aşr*. thk. Eymen Ruşḏī Suveyd. 5 Cilt. Dımaşq: Dāru'l-Ġavşānī, 2019.
- İbnü'l-Ḳāşıḡ, Ebū'l-Beḵā' Nūruddīn 'Alī b. 'Uşmān b. Muḥammed el-'Uzrī. *Sirācü'l-ḵārī'i'l-mübtedī ve tezḵāru'l-müḵri'i'l-müntehī*. Dımaşq: Dāru'n-Nevādir, 2013.
- Ḳāḏī, 'Abdūlfettāḡ 'Abdülġanī. *el-Vāfi fi şerhi's-Şaṭıbiyye*. Ḳāhire: Dāru's-Selām, 2015.
- Kaşṭallānī, Şihābüddīn Aḥmed b. Muḥammed. *Muḥtaşaru'l-fetḫi'l-mevāhibi fi menāḵıbi'l-İmām eş-Şaṭıbī*. thk. Muḥammed Ḥasen 'Akīl Mūsā. Cidde: el-Cemā'atü'l-Ḥayriyye, 1995.

- Ḳaysī, Ebū Muḥammed Mekki b. Ebī Ṭālib. *Kitābū'l-keşf 'an vücühi'l-ḳırā'āti's-seb' ve 'ilelihā ve ḥicceihā*. Beyrūt: Müessesetü'r-Risāle, 2014.
- Ḳıfṭī, Cemāluddīn Ebū'l-Ḥasen 'Alī b. Yūsuf. *İnbāhü'r-ruvāt 'alā enbāhi'n-nühāt*. thk. Muḥammed Ebū'l-Faḍl İbrāhīm. 4 Cilt. Ḳāhire: Dāru'l-Kütüb, 1973.
- Koyuncu, Recep. “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrirât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Örneği”. *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*. <https://mushaflariinceleme.diyabet.gov.tr/Documents/TEBLİĞ%20-%20DR.%20ÖĞR.%20ÜYESİ%20RECEP%20KOYUNCU.pdf>, (Erişim: 14.08.2021), 1-21.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlminde Tahrirât: Mustafa el-İzmirî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri (Edisyon Kritik)*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Mağribî, Gāde bnt. 'Abdilmütekebbir b. Şādiḳ. *Muğni'l-ḳurrā' fī şerḥi Muḥtārī'l-iḳrā'* (min bâbi vaḳfi Ḥamza ve Hişām 'ale'l-hemz ilā 'āhiri'l-kitāb): Dirāse ve Taḥḳiḳ. Mekke: Ümmu'l-Ḳurā, Kulliyetu'd-De'va ve Uşūli'd-Dīn, Yüksek Lisans Tezi, 1434/2012.
- Mağribî, Hāşim b. Muḥammed. *Hışnu'l-ḳārī fī ihtilāfi'l-maḳārī*. Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 45 Hk 4546.
- Maḳdisî, 'Abdürraḥmān b. İsmā'īl Ebū Şāme. *İbrāzū'l-me'ānī min Hırzi'l-emānī*. 2 Cilt. Ṭaṇṭā: Dāru'ş-Şahābe, 2009.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Maşalı, Mehmet Emin. “Kur'ân Kıraatinde ve Kitabesinde Türkiye'nin Durumu”. *Tecvid Çalıştayı*. Kastamonu (04-08.11.2015), 1-24.
- Neşşār, 'Amr b. Ḳāsım b. Muḥammed. *el-Mükerrar fīmā tevātera mine'l-ḳurā'āti's-seb' ve teḥarrar*. thk. Aḥmed Maḥmūd 'Abdussemī'. Beyrūt: Dāru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001.
- Öge, Ali. “Amasyalı Âlim Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmine Dair Eserlerinin İncelenmesi”. *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*. 1/187-194. Amasya: y.y., 2017.
- Pilgir, Eren. *Kıraat Edebiyatında ve Tedrisatında Manzum Eser Geleneği: Hırzu'l-Emānî Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Pilgir, Eren. “Hırzu'l-Emānî'nin Kıraat Tedrisatındaki Serencamı”. *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/1 (2021), 251-268.

- Pilgir, Eren. “Recep Koyuncu. Kıraat İlminde Tahrîrât: Mustafa el-İzmîrî ve ‘Umdetü’l-‘İrfân Adlı Eseri (Edisyon Kritik)”. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021, 264 Sayfa”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60:60 (2021), 259-262.
- Şafâkusî, Muḥammed b. Sâlim en-Nürî Ebü’l-Ḥasen. *Ġayṣü’n-nef’ fi’l-ķırâ’âtî’s-seb’ (Sîrâcül-ķârî’i’l-mübtedî ve tezkâru’l-mükri’i’l-müntehî’nin hâmişinde)*. Dımaşķ: Dâru’n-Nevâdir, 2013.
- Şehâvî, ‘Alemüddîn Ebü’l-Ḥasen ‘Alî b. Muḥammed. *Fethu’l-vaşid fi şerhi’l-ķaşid*. thk. Muḥammed İdrîsî eṭ-Ṭâhirî. Riyâd: Mektebetü’r-Ruşd, 2. Basım, 2005.
- Semennüdü, İbrâhîm b. ‘Alî Şehâte. “Devâ’iyü’l-meserra fi’l-evcühî’l-‘aşriyyeti’l-müharrara min tariķayi’ş-Şâṭbiyye ve’ d-Dürra”. *Câmi’u’l-hayrât fi tevcidi ve tahrîri evcühî’l-ķırâ’ât*. haz. Yâsir İbrâhîm el-Mezrûî. Kuveyt: Vezâratü’l-Evkâf, 2007.
- Şahin, Ali. *el-Münezzel fi’l-ķırâ’âtî’l-‘aşr min tariķayi’t-Teysîr ve’t-Taḥbîr*. İstanbul: Hayrat Neşriyat, 2016.
- Şâṭibî, Ebü Muḥammed el-Ķâsım b. Fîrruh. *Ḥirzü’l-emânî ve vechü’t-tehânî*. thk. Eymen Ruşdi Suveyd. Dımaşķ: Dâru’l-Ġavṣânî, 2. Basım, 2013.
- Şenķîṭî, ‘Abdürrahîm b. ‘Abdillâh. “Ḥâlâtü’ş-Şâṭbiyye me’a’t-Teysîr”. *Mecelletü Ma’hedî’l-İmâm eş-Şâṭibî li’d-dirâsâti’l-Ķur’âniyye* 9/9 (2010), 13-38.
- Tilimsânî, Aḥmed b. Şâbit eş-Şerîf. *er-Risâletü’l-ġarrâ’ fi tertibi vucühî’l-ķurrâ’*. thk. ‘Abdulazîm Maḥmüd ‘İmrân. Ķâhire: Mektebetu Evlâdi’ş-Şeyḫ li’t-Turâş, 2006.
- Tugantay, Mustafa. *Ali el-Mansûrî, Kıraat İlmindeki Yeri ve Tahrîru’t-Turuk ve’r-Rivâyât Adlı Eserin Tahlili*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Türkmen, Ömer. “Türkiye’deki Kıraat Tedrisatına Eleştirel Bir Yaklaşım”. *İslâmî İlimler Dergisi* 16/2 (2021), 89-102.
- ‘Uşmân, ‘Âmir Seyyid vd., *Tenķiḫü fethi’l-ķerîm fi tahrîri evcühî’l-Ķur’âni’l-‘azîm*. thk. Muḥammed Temîm ez-Zu’bî. Beyrüt: Müessesetü’ḍ-Ḍuḫâ, 2017.
- Yûsuf Efendîzâde. “Ecvibetü Yûsuf Efendîzâde ‘alâ ‘iddeti mesâil mimmâ yete’allaķu bi vucühî’l-Ķur’ân”. thk. ‘Umer Ḥamdân, *Mecelletü Ma’hedî’l-İmâm eş-Şâṭibî li’d-dirâsâti’l-Ķur’âniyye* 16/16 (2008), 303-403.
- Zehebî, Ebü ‘Abdillâh Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Uşmân. *Siyeru a’lâmi’n-nûbelâ’*.

- thk. Beşşār 'Avvād-Muḥibbī Hilāl. 29 Cilt. Beyrūt: Müessesetü'r-Risāle, 1984.
- Zemaḥşerī, Ebū'l-Ḳāsım Maḥmūd b. 'Umer b. Muḥammed. *el-Keşşāf 'an ḥaḳā'iki ğavāmiḍi't-tenzīl ve 'uyūni'l-eḳāvīl fī vücühi't-te'vīl*. çev. Muhammed Coşkun vd., Murat Sülün (ed.). 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Zu'bī, Muḥammed Temīm. *Teysīru'l-fettāhi'l-'alīm şerḥu tenḳīhi Fetḥi'l-Kerīm fī tahrīri evcühi'l-Ḳur'āni'l-'azīm*. Beyrūt: Muessesetü'd-Ḍuḥā, 2018.